

Слађана ЈАЋИМОВИЋ**ПОЛЕМИЧКА ТЕНЗИЈА ИЗМЕЂУ
СРОДНОСТИ И СУПРОТНОСТИ**Факултет за образовање
учитеља и васпитача,
Универзитет у Београду

(Весна Тријић. *Књижевности између политике и културе:*
Бранимир Шћепановић и Данило Киш.
Андрићград: Андрићев институт, 2023, 364 стр.)

Студија Весне Тријић отвара стари и познати проблем односа књижевности и политике, а отвара и причу о једном времену кад су се полемике и спорови на плану књижевне уметности неупитно самеравали идеолошким опсегом и својом полемичком енергијом обележавали јавни живот нашег друштва. Ауторка ове књиге о прожимању сфера уметничког и идеолошког проговара бирајући занимљиву перспективу тумачења – улазећи проницљивом анализом у литерарне и животне судбине два писца која су битно означила токове и ломове у српској послератној књижевности. Полазећи од сродности дошло се до супротности, како то често и у животу бива. Јер оно што је у почетку, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века, чинило блиским појаве Бранимира Шћепановића и Данила Киша у српској литератури раздвојило се и постранило у разнородним аспектима њиховог деловања, књижевног и људског ангажмана, као и одјека њихових дела у широј друштвеној и ужој културној јавности. И поред извесне и несумњиве поетичке сродности, окренутости западноевропским интелектуалним трендовима и освајања завидног статуса не само на српском/југословенском него и у европском простору, Шћепановић и Киш били су битно различити и као писци и као људи, као што им је и различита књижевна судбина, а клатно односа између ова два писца кретало се у свега неколико година од пријатељства до непријатељства, од подржавања до оштрог оспоравања.

Не може се у овој студији јасно и прецизно одвојити оквир, односно промишљање културноисторијског контекста у којем се зачео и трајао напет и противуречан однос између Шћепановића и Киша, од упоредне анализе њихових дела и поетичких специфичности. Посебна пажња посвећена је романима *Уста њуна земље* и *Пешчаник*, управо оним који су својим ауторима обезбедили међународно признање и углед. Тријићева истиче да су оба романа почетком осме деценије 20. века представљала вид креативног отпора традиционалним облицима приповедања, те да им је заједничко тежиште у

одбацивању континуираног приповедања, семантизацији форме и компликованом односу између наративних инстанци. У сложеној и разгранатој упоредној анализи, ауторка наизменично тумачи и употређује – указујући прецизно на приповедне и семантичке различитости – фокализовано приповедање, проблеме перцепције, удвајање књижевних јунака, везе оба романа с поступцима филмске уметности, као и, посебно убедљиво, метафизичку димензију изабраних дела. Мрежа сличности и разлика прожима и једно и друго поље ауторкиног интересовања – шири се од идеолошке и културне климе ка брижљивој анализи појединачних дела, па се поново враћа ка полемичкој тензији означеној не само актуелном друштвено-политичком ситуацијом већ и личним улогом који се показује као пресудан у само привидно књижевном сукобу два значајна писца. У времену, и друштвено и политички отежалом од партијских обрачуна, отржеђивања од заблуда о јединству народа у заједничкој држави и почетака националног освешћивања српске интелектуалне елите, дошло је преображаја статуса и друштвене улоге писца, а књижевни живот отвара се као простор за бројне идеолошке обрачуна у којима се вршило, у упорном континуитету, обликовање јавне свести.

Ране шездесете године прошлог века биле су обележене значајним догађајима који су се драматично разматавали у поратним деценијама. Након сукоба с Информбироом и промена у политичко-културном моделу, на јавној сцени друштва педесетих година долази до разнородних покушаја у освајању уметничких слобода, сукоба између модернистичких и традиционалистичких струјања, те бројних полемика које су се континуирано водиле у српским и хрватским књижевним часописима (поменимо само полемику између Душана Пирјевица и Добрице Ћосића, која је вођена у *Телејраму* и *Делу*, те сучељавање Марка Ристића и Зорана Мишића на страницама НИН-а; или оглашавање представника нове генерације песника и критичара, окупљених око часописа *Видици*). Ауторка *Књижевности између културе и политиике* простор своје усредсређености омеђава оним што је обележило године које су уследиле. На спорове и књижевно-друштвене полемике који се морају разумети као својеврсна предисторија „Афере Киш“ и обрачуна с Бранимиром Шћепановићем, Тријићева с правом указује задржавајући се на улози Удружења књижевника Србије у обликовању књижевног живота поратне Југославије, те усмеравању деловања ове институције упућивањем партијских и политичких захтева и интервенција. Оно што је започето у полемикама почетком шездесетих, на крају деценије заостравало се додатним сукобима на којима су се ломила не само уметничка мерила и друштвена прихватљивост писаца и њихових дела, него и нека пријатељства. *Предлој за размисљање јрује йисаца* (1967), ауторка студије назначавача као један од маркера отворенијег буђења српске интелектуалне елите. Иако су и Киш и Шћепановић

у својим делима потискивали националне теме и окретали се трендовима у западној, пре свега француској литератури, те у њиховим награђиваним раним делима Тријићева препознаје рано отварање српске књижевности према идеологији глобализма, однос према националном и традиционалном, према месту и статусу писца, према сопственим делима и делима савременика, није био исти код ова два писца. И није се на исти начин и с истом жестином изражавао. У књизи се ауторка, брижљиво водећи рачуна о битности хронологије оглашавања писаца и њихових савременика/критичара, осврће на начине на који су ова два писца освајали простор у српској култури.

Ако се за Шћепановића може рећи да је то чинио некако ненаметљиво, без помпе и саморекламерства (на тај начин и *Усића јуна земље* освајају француско тржиште), пре свега својим особеним талентом и стварањем својеврсне застрашујуће слике света у коме је појединац/странац, осећајући дубок и непремостив раскорак између живота и смисла, препушта ништавилу од којег се не може побећи, за Киша се то засигурно не може рећи. Различите природе имале су другачије видове самоиспољавања у јавном животу и другачије мете према којима су окретали своју интелектуалну енергију. Шћепановићева може се рећи достојанствена уздржаност, којом никад није обеснаживао веру у вредност сопственог дела, обрнуто је сразмерна Кишовој потреби да се често континуирано обрушава на своје неистомишљенике (или оно што су они оличавали, или оно што је он у њима препознавао), не презајући да при томе користи тешке, неретко и погрдне речи, сенчећи на тај начин своје есеје и интервјуе дозом личне и самозадовољне острашћености и непримереним патосом. Јер Киш је, за разлику од Шћепановића, добро препознао импулс времена у којем је живео и свест публике којој се обраћао. Идући на карту високог интелектуалног елитизма, Киш није зазирао од тога да се спусти на ниво ниских удараца и вређања који интелектуалној величини за коју се сматрао биће да нису примерени. А пре него што се његова потреба да се обрачуна с онима за које је сматрао да га угрожавају обрушила и осенчила каријеру и личност бившег пријатеља, она се трошила и усавршавала кроз, поменимо само, обрачун с писцима стварносне прозе у којима је видео тзв. књижевни комунизам (чудно за некога ко се залагао за слободу у уметничком изражавању), као и на критичаре који су их подржавали (пре свега на Љубишу Јерemiћа) и на национализам, односно на оно што је он под национализмом и националистима подразумевао. Његов већ чувени текст „За плурализам“ из 1972. године, објављен у Шћепановићевој анкети, као и његов наставак у виду интервјуа у *Игејама* под насловом „Доба сумње“ наредне године, ретки су пример острашћености некога ко сматра да му повлашћени статус дозвољава прекорачење границе дозвољеног и културног (на страну што су изречени ставови недвосмислено проблематични и дискутабилни).

Весна Тријић не пропушта да укаже на чињеницу у ком се друштвеноисторијском контексту, односно у каквим се околностима и после којих догађаја овакво Кишово негодовање појављује, односно колико је и на који начин оно подржано контекстом примарне рецепције и смисаоно пожељним разрачунавањем с оним што је било трн у оку државе и партије. И није случајно, наглашава Тријићева, што су се у оваквом ниском и нетачном ниподаштавању препознали управо и једино српски националисти, који су сагледани као једина и истинска претња за стабилност државе братских народа. Из контекста који оцртава ауторка, јасно је да су искази и данас слављеног писца добро промишљени потези некога који своју не само литерарну него и ширу каријеру и славу гради вешто балансирајући између различитих полова друштвеног ангажмана и различитих испољавања стваралачке и полемичког талента. „Очито да је бити прогоњен уносно занимање“, казао је Богдан Тирнанић. А позиција дисидента, пожељна кад се источноевропски писац/уметник прихвата у западноевропској и америчкој култури, јесте позиција на којој је Киш брижљиво градио свој литерарни статус и који не само да му није превише отежавао положај хотимичног изопштеника већ, напротив, пружао је бројне повластице и ширио просторе у друштвеном и књижевном деловању. При томе има нечег недоследног и у Кишовом дисидентству – ауторка указује на недвосмислено лицемерје да неко ко се све време оглашава из позиције антикомунисте и критичара социјалистичког/титоистичког режима као своје заштитнике тражи и има утицајне писце и значајне партијске фигуре тога времена – Мирослава Крлежу и Оскара Давича. Ту онда с дисидентством нешто није у реду.

Објашњавајући како су поменуте полемике и потоња афера у којој се Киш, поводом *Гробнице за Бориса Давидовича*, проглашавао за плагијатора припремиле терен за прекид једног пријатељства, у студији се указују обриси књижевног и људског лика Бранимира Шћепановића. Неправедно оптужен да је главни актер хајке на Данила Киша, Бранимир Шћепановић се препушта хајци која се с Киша преусмерава на њега, не желећи да се брани, односно да у својој одбрани користи средства сопственог противника. У „Причи о мајстору и ученику“ у којој се остварује наратив о неталентованом и нечасном човеку/ученику који се служи преварама да би се дочепео славе, Данило Киш алудира на статус који самом себи приписује – статус врховног интелектуалног ауторитета, мајстора недодирљивог и лицемерно добронамерног, уметника-мајстора чији статус и вредност не могу бити уведени у поље било каквих естетичких и етичких преиспитивања. И не би био проблем да је Кишова интелектуална гордост испољена сама за себе, али кад је подупрта и обликована на темељима поништавања литерарних конкурената, бивших пријатеља и проблематизовања туђих високих домета у

литератури, онда ту ствари постају сложеније и радње гордог интелектуалца сагледавају се под сенком моралног и људског дискредитовања. „Дупли гулаш за Бранимира Шћепановића“ само је један од последњих у низу текстова у којима Кишово разрачунавање с пријатељем прелази границе сваке пристојности и јавне критике и прелази на простор ниског, приземног и свирепог оспоравања свега што је Шћепановића представљало – и као човека и као писца. У ствари, овај текст више говори о Кишу него о Шћепановићу. Бранимир Шћепановић, истиче ауторка, у своју одбрану објављује само и једино текст „Димне завесе Данила Киша“, у којем готово да и не брани себе већ само своје сопствено дело. На тај начин се Шћепановић оглашава из супериорне позиције човека који се не спушта испод нивоа људског достојанства и не жели да учествује у срамној игри бившег пријатеља. Бранећи своје дело, он прави хотимичан отклон од свега што је у Кишовим текстовима упереним против њега приземно и ниско. На тај начин он, мада то његови савременици не истичу превише, стиче статус моралног и људског победника који се издиже из простора прљаве игре и личних обрачуна, у писца верног себи и сопственом делу.

У времену којима смо ми савременици, један популарни уметник из друге сфере, одговарајући на оправдане критике такође бившег пријатеља и такође признатог уметника опет из друге сфере, бранећи се од оптужби да је плагијатор одговара „да уметник није у обавези да буде добар човек“, то јест „да не мора да буде моралан“. Може бити и да не мора, јер категорија личне моралности уметника није оно што чини његово дело уметнички вредним. Али ако искључимо високе етичке вредности из живота и литературе, на шта се онда своди и живот и писање? Није све дозвољено чак ни онима који се у сопственој самодопадности осећају позваним да руше и прелазе границе, а сенка која се таквим преступима прелива преко биографије и дела уметника остаје као неки неизбрисиви траг људског посрнућа без обзира на висину освојене славе. Бранимир Шћепановић, читамо у студији, плаћа високу цену обрачуна с Кишем. Док је Данило Киш вишеструко награђиван, и данас у извесним круговима високо цењен и проучаван, присутан у основношколским и средњошколским програмима, Бранимир Шћепановић и његово дело немају исту судбину. Иако је за више деценија надживео Киша, Шћепановић остаје некако по страни, маргинализован и у тумачењима и у школском канону, постаје, као и ликови његових дела, својеврсна фигура странца у српској књижевности чије дело још увек чека детаљнија тумачења и читалачку усредсређеност. Весна Тријић управо овом својом студијом скреће пажњу на Бранимира Шћепановића отварајући, у времену ненаклоњеном књижевности и њеним тумачима, простор за нове приступе и анализе.